

FÖRSTA AVDELNINGEN

Pompeji och Herculaneum

Vid tiden för Kristi födelse var Pompeji, som låg två mil sydöst om Neapel, en industri- och handelsstad med ungefär 20 000 invånare och Herculaneum en liten förstad till Neapel med cirka 5 000 invånare. Pompeji var särskilt berömt för sitt vin och för sina kvarnstenar av lava. Men den industri som satte sin prägel på staden var textiltillverkningen. Det romerska vägnätet var vid den tiden väl utvecklat och Pompeji hade bra förbindelser över land med både Neapel och Rom.

En augustimorgon år 79 e. Kr. hade Vesuvius ett häftigt utbrott. Under detta utbrott begravdes flera städer under aska och lava, bland dem Pompeji och Herculaneum. Aska tillsammans med pimpsten sprutade upp ur kratern under två dygn, och stora strömmar av glödande lava gled nerför sluttningarna. Pimpstenarna och askan regnade ned i sådan mängd, att gatorna i Pompeji fylldes igen till tre meters höjd. De personer som sökte skydd inne i husen blev inestängda och levande begravda. De som flydde kom inte alltid undan med livet i behåll: många föll omkull på vägen, kvävda av rök och svavelångor. Nere vid hamnen i Herculaneum har man exempelvis hittat kropparna av en skara människor, som med dyrbarheter i sina knyten försökt hinna med de sista fartygen. De kom för sent: fartygen hade sjunkit. Man beräknar att drygt 2 000 människor omkom bara i Pompeji vid vulkanutbrottet eller en tiondel av stadens befolkning.

Pompeji och Herculaneum har alltsedan 1700-talet varit föremål för utgrävningar. Dessa fortsätter alltjämt. Man har grävt ut ungefär tre fjärdedelar av det gamla Pompeji. Herculaneum har varit mera svårtillgängligt, eftersom det täcktes av ett hårt lager av tuff, på vilket staden Ercolano-Resina senare byggts. Utgrävningarna på dessa platser har gjort det möjligt för oss att få ögonblicksbilder av livet i en romersk småstad, i detta fall inte bara konstverk och tempel utan även vardags saker och vanliga bostadshus. Genom att spruta in gips i de håligheter som man vid utgrävningarna stött på i Pompejis asktäckte har man kunnat göra fullständiga avgjutningar av omkomna djur och människor.

Bland det intressantaste i Pompeji är kanske alla graffiti och målade meningar som finns på husväggarna i stor mängd. Vid Vesuvius utbrott var kommunalvalet nära förestående. Valplakaten och annonserna är därför dominerande vid sidan av all slags annat klotter på husväggarna. Sammantaget ger detta och övriga fynd på platsen en mycket god kunskap om hur de vanliga människorna levde under första århundradet e. Kr.

Litteratur

R Etienne, Pompeji - den antika staden (Bergs 1993)

MEDUSA, Temanummer Pompeji. Nr 4: 2003

Hans Furuhagen, Pompeji bakom ruinerna (Natur och kultur 2004)

Robert Harris, Pompeji (finns i svensk översättning)

Infinitiv: Navigare necesse est 'Att segla är nödvändigt'

Infinitiv är verbets grundform. Kännetecknet för en svensk infinitiv är att man kan sätta ordet 'att' framför verbet: att segla.

De flesta latinska verb tillhör en av fyra böjningsgrupper (konjugationer). I latinet byggs verbformerna upp kring en verbbas. Till verbbasen läggs en stavvokal, som i första konjugationen är långt **a**, i andra konjugationen långt **e**, i fjärde konjugationen långt **i**.

I tredje konjugationen finns två verbtyper, som betecknas 3 A och 3 B. Stammar på konsonant, t. ex. *mitto* skicka, hör till grupp 3 A. De verb som slutar på *-io* 3, t. ex. *facio* göra (till stammen har fogats ett kort *i*), hör till grupp 3 B. Den senare verbtypen är inte särskilt vanlig.

Den latinska infinitivändelsen i presens är **-re**. Den latinska infinitiven ser ut så här för de fyra verbkonjugationerna:

<i>1:a konj. på -a</i>	<i>2:a konj. på -e</i>	<i>3:e konj. på kons.</i>	<i>4:e konj. på -i</i>
navigáre	vidére	míttere*	audíre
(att) segla	(att) se	(att) skicka	(att) höra

Presens indikativ: *Dum spiro, spero* 'Så länge jag andas, hoppas jag'

Om något som händer just nu, används tempus presens. På en latinsk presensform går det att se vilken person som är subjektet. Det är nämligen olika personsuffix för 'jag', 'du', 'han/hon/den/det' 'vi', 'ni' och 'de', nämligen **-o**, **-s**, **-t**, **-mus**, **-tis**, **-nt**.

Hur man bildar de sex personformerna i presens indikativ kan illustreras med ett verb som *vidére*: 'se' (andra konjugationen): *video* 'jag ser', *vides* 'du ser', *videt* 'han/hon /den/det ser', *vidémus* 'vi ser', *vidétis*, 'ni ser', *vident* 'de ser'. Man behöver därför inte sätta ut personliga pronomen i en latinsk text. I det följande presenteras de fyra konjugationerna.

<i>1:a konj. på -a</i> jag andas etc.	<i>2:a konj. på -e</i> jag svarar etc.	<i>3:e konj. på kons.</i> jag skickar etc.	<i>4:e konj. på -i</i> jag hör etc.
spiro	respondeo	mítto	audio
spiras	respondes	míttis*	audis
spirat	respondet	míttit*	audit
spirámus	respondémus	míttimus*	audímus
spirátis	respondétis	míttitis*	audítis
spirant	respondent	míttunt*	áudiunt

*Mellan tredje konjugationens verbbas på konsonant och personändelsen inskjuts som stödvokal för uttalets skull ett kort *-i-*: *mitt-i-s*, *mitt-i-t*, *mítt-i-mus*, *mítt-i-tis* samt framför nasalen *n* ett kort *-u-*: *mitt-u-nt*. Kort *i* blir vidare ett kort *e* framför *r*: infinitiven *mitt-e-re*. I de fall ett kort *i* är fogat till verbbasen (*faci-o*), blir detta korta *i* likaledes ett kort *e* framför *r*: infinitiven *face-re* (3B).

Imperativ: **Observe 'Observera!'**

Imperativ är den form av verbet som innebär en uppmaning eller befallning. I latinet kan man på imperativens böjningsändelse se, om den riktar sig till en eller flera personer. Imperativens singularform sammanfaller med den rena verbstammen (bortsett från tredje konjugationen), och dess pluralform bildas genom tillägg av ändelsen **-te** till stammen:

<i>1:a konj. på -a</i>	<i>2:a konj. på -e</i>	<i>3:e konj. på kons.</i>	<i>4:e konj. på -i</i>
observa!	vide!	mitte!	audi!
observera (du)!	se (du)!	skicka (du)!	hör (du)!
observate!	videte!	míttite!	audite!
observera (ni)!	se (ni)!	skicka (ni)!	hör (ni)!

Uppgift 1

Skriv presens andra person singularis och tredje person pluralis av verben a) *ímpero* 1 befalla (= du befäller, de befäller), b) *festíno* 1 skynda (= du skyndar, de skyndar). Sätt också ut betoningsaccent!

Sum. Possum

Sum 'jag är' har sin särskilda böjning (stam *es/s*, jfr franskan). Observera att personsuffixet i första person singularis här är *-m* och att stödvokalen är *-u-* framför nasalen *m* eller *n*. Infinitiven heter *esse* 'att vara'.

Possum 'jag kan' böjs som *sum* (ur **pot(e)-sum* 'jag är mäktig'; *-ts-* har assimilerats till *-ss-*). Infinitiven heter *posse* 'att kunna'.

<i>latin</i>		<i>franska</i>	<i>latin</i>
sum	(ur * <i>s-m</i>)	jfr je suis	possum
es	(ur * <i>es-s</i>)	jfr tu es	potes
est		jfr il est/elle est	potest
sumus	(ur * <i>s-mus</i>)	jfr nous sommes	póssumus
estis		jfr vous êtes	potéstis
sunt	(ur * <i>s-nt</i>)	jfr ils sont/elles sont	possunt

Asterisk * framför en form anger att formen aldrig förekommer i texter utan är en antagen utgångspunkt för de faktiskt förekommande formerna.

Uppgift 2

Skriv presens första, andra och tredje person singularis och pluralis av verbet *dívido* 3 dela (sex former). Ange med bindestreck vad som är stödvokal mellan stam och personsuffix och sätt ut betoningaccent!

FESTINA LENTE

I det följande har personsuffixen strukits under för att ge uppmärksamhet åt dem. Sådana understrykningar görs normalt inte i en latinsk text.

För verb anges i följande ordlista presens (1:a person sing.) + infinitiv samt en siffra för konjugation. När det gäller de ordlistor som du kommer att möta framöver är det enbart siffran 1, 2, 3 eller 4 efter verbets presensform som anger verbets konjugationstillhörighet och därmed hur infinitiven skall se ut, t. ex. *festíno* 1 (infinitiven = *festináre*), *iaceo* 2 (infinitiven = *iacére*), *vivo* 3 (infinitiven = *vívere*).

(1) Festína lente!	(1) festíno, festinare 1 skynda lente långsamt, varsamt <i>adv.</i>
(2) Navigare necesse est, vívere non est necesse. <i>Pompejus</i> , Henrikson II s. 125	(2) návigo, navigáre 1 segla necesse nödvändigt vivo, vívere 3 leva non inte
(3) Quo vadis? Joh. 13:36	(3) quo vart? vado, vádere 3 gå
(4) Ubi estis?	(4) ubi var?
(5) Hic sumus.	(5) hic här
(6) Ibi sunt.	(6) ibi där

(7) Salvete!	(7) salve, salvéte 2 var hälsad(e)
(8) Alea iacta est. <i>Caesar</i>	(8) álea, ae F tärning iactus, a, um kastad
(9) Dívide et ípera!	(9) dívído, divídere 3 dela, här "söndra" ípero, imperare 1 befalla, härska
(10) Laboramus.	(10) labóro, laborare 1 arbeta
(11) Festínant.	
(12) Cógito, ergo sum <i>Cartesius</i>	(12) cógito, cogitare 1 tänka ergo alltså
(13) Dum spiro, spero.	(13) dum så länge som, medan spiro, spirare 1 andas spero, sperare 1 hoppas
(14) Observate!	(14) observo, observare 1 iaktta
(15) Nota bene.	(15) noto, notare 1 märka bene väl <i>adv.</i>
(16) Hic iacet... (gravinskrift).	(16) íáceo, iacere 2 ligga, vila
(17) Nil nocére (det viktigaste budet i Hippokrates läkareetik).	(17) ni(hi)l intet, inte något nóceo, nocere 2 skada
(18) Errare humanum est.	(18) erro, errare 1 göra misstag, jfr eng. <i>error</i> humanus, a, um mänsklig
(19) Facit.	(19) fácio, fácere 3B göra; <i>facit</i> det gör
(20) Fortuna est caeca.	(20) fortuna, ae F slump, öde ,eng. <i>fortune</i> caecus, a, m blind

Lär in glosorna i högerspalten!

Teckning av Staffan Lindén

Uppgift 3

Översätt till latin: a) Vi gör misstag. b) Var är du? c) Ni arbetar väl.
d) Lucius och Marcus hoppas. e) Du tänker. f) De ligger där. g) Ni seglar långsamt. h) Vi kan segla. i) Du kan tänka. j) Vi går här.

Substantiv och deklinationer

Numerus (antal) kan vara av två slag: *singularis* (ental) och *pluralis* (flertal). Svenskan och latinet har samma modell för att skilja på *singularis* och *pluralis*, nämligen att ordets stam är densamma, medan ändelsen byts ut. I både svenskan och latinet kan man urskilja två delar av varje substantiv, stammen (basmorfemet) som står för betydelsen och ändelsen (böjningssuffixet) som bl. a. visar om det är fråga om *singularis* eller *pluralis*.

För flertalet svenska substantiv är det inte svårt att dela upp dem i stam och ändelse i *singularis* och i *pluralis*. Det finns i svenskan flera böjningsmönster i *singularis* och *pluralis*, s. k. *deklinationer*:

<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>
-a: villa, flicka	-or: villor, flickor
-e: gosse, stege	-ar: gossar, stegar
-0: kamrat, rad	-er: kamrater, rader
-0: sko, händelse	-r: skor, händelser
-0: äpple, frö	-n: äpplen, frön
-0: tak, hus	-0: tak, hus

De ord som har samma ändelser som 'villa' hör till första deklinationen, de som har samma ändelser som 'gosse' tillhör den andra. Man brukar räkna med sex deklinationer i svenskan. I en av deklinationerna har varken *singularis* eller *pluralis* någon ändelse: '(ett) hus', '(flera) hus'.

Det finns ett likartat system för de latinska substantiven. Latinet har fem deklinationer med olika typer av ändelser, nämligen stammar på **-a** (första), stammar på **-o** (andra), stammar på **konsonant** och **-i** (tredje), stammar på **-u** (fjärde) och stammar på **-e** (femte).

Det finns en uppenbar skillnad mellan latinets och svenskans substantiv. Latinet saknar såväl obestämd artikel (**en** karta) som bestämd slutartikel (**kartan**). Det är sammanhanget som avgör om ett substantiv skall översättas med obestämd eller bestämd form. Substantivet *charta* kan alltså betyda 'karta' 'en karta' eller 'kartan', i *pluralis* *chartae* 'kartor' (obestämd form) eller 'kartorna' (bestämd form). Som en kuriositet skall nämnas att det fortfarande finns spår i svenskan av att latinet saknar bestämd slutartikel: 'i *centrum* (= medelpunkten) av staden' och 'i *fokus* (= brännpunkten) för intresset'.

Första deklinationen

Nominativ och genitiv: *villa, villae*

Genus kan betyda 'kön', 'sort' eller 'slag'. Flertalet substantiv i de indoeuropeiska språken delades in i *genus masculinum* manligt och *genus femininum* kvinnligt. De ord som blev över kallades för 'ingetdera', dvs. *genus neutrum*.

I latinet följs substantivet normalt av adjektivet, jfr uttrycket *Cárolus Magnus* Karl den store. Det franska bruket av adjektiv efter huvudordet har sitt ursprung i detta latinska bruk: *le drapeau rouge*. Om man på latin särskilt vill betona adjektivet, kan man placera det framför sitt huvudord: *Nova Scotia* 'Nya Skottland' (till skillnad från gamla Scotia).

Den första deklinationen i latinet upptar ord som slutar på *-a* i singularis och *-ae* i pluralis. Den innehåller i huvudsak **feminina ord**, t. ex. *vill-a* 'villa', *vill-ae* 'villor' eller *flamm-a* 'flamma, eldslåga', *flamm-ae* 'flammor, eldslågor'.

Substantivens grundform, t. ex. *villa* och *flamma*, kallas för **nominativ**. I detta kasus står subjektet i en sats: *Amica audit* 'väninnan hör'.

I svenskan bildas **genitiv** med ett *-s* sist i ordet, t. ex. 'villas' och 'villors'. Normalt har alla svenska substantivformer *s*-genitiv. Latinet har inte samma enkla system, utan varje deklinations genitivform har sina speciella ändelser i både singularis och pluralis. När det gäller första deklinationen ser genitivformerna ut på följande sätt:

Singularis

Nominativ	villa	villa
Genitiv	villae	villa(n)s

Pluralis

Nominativ	villae	villor
Genitiv	villarum	villor(na)s

Att de latinska formerna för 'villas' (*villae*) och 'villor' (*villae*) är likadana har ingen annan grund än att slumpen ordnat det så, ungefär som att 'tak' kan vara både singularis och pluralis i svenska.

Uppgift 4

Vad heter singularis genitiv och pluralis nominativ och genitiv av a) *rosa* ros, b) *via* väg, c) *camera* rum, d) *figura* figur, e) *cultura* kultur, f) *forma* form?

Genitiv har i princip samma användning som på svenska, t. ex. *villa amicae* 'vänninnans villa'.

Ett latinskt adjektivattribut rättar sig efter sitt huvudord i fråga om genus (*flamma magna* en stor eldslåga), i fråga om numerus (*flammae magnae* stora eldslågor, jfr svenskan) och i fråga om kasus (*flammarum magnarum* de stora eldslågornas).

Latinska uttryck i nominativ

FEMININUM

Via dolorosa	den smärtyllda vägen (gata i Jerusalem på vilken Jesus vandrade med korset)
Nova Scotia	Nya Skottland (provins i Kanada)
terra firma	fast mark
formica rufa	rödmyra
musca domestica	husfluga
Formosa (insula)	den vackra (ön)
persona non grata	inte omtyckt person
nova (stella)	ny (stjärna)
aqua destillata	destillerat vatten
betula alba	vit björk
viola canina	hundviol

Latinska uttryck i nominativ och genitiv

(1) summa summarum	(1) summa , ae F summa
(2) aqua vitae	(2) aqua , ae F vatten vita , ae F liv
(3) fractura clavicularum	(3) fractura , ae F brott clavicula , ae F nyckelben
(4) ruptura retinae	(4) ruptura , ae F bristning retina , ae F näthinna

Notera följande latinska genitiver i svenska språket:

filosofie (teologie, medicine, teknologie, ekonomie) doktor, Marie bebådelsedag, Mariestad (klass. *-ae* > senlatinskt *-e*)!

Notera följande egenamn som bygger på latinska substantiv eller adjektiv:

Victoria (= seger), *Pia* (= den fromma), *Beata* (= den lyckliga), *Clara* (= den berömda), *Paula* (= den lilla), *Amanda* (= den älskansvärda), *Rosa* (= rosen), *Silvia* (= den i skogen boende), *Ursula* (= den lilla björnen), *Alma* (= den livgivande), *Augusta* (= den vörnadsvärda) etc.

Övriga kasus i första deklinationen

I latin finns det fler former av substantiven än nominativ (grundform) och genitiv. De latinska substantiven har nämligen olika kasusändelser för olika funktioner i satsen (dativ för att ange dativobjekt, ackusativ för att ange ackusativobjekt etc.). Se böjningsmönstret i det följande!

I **dativ** står dativobjektet (indirekt objekt: till vem? åt vem? för vem?). Vi tar som exempel meningen *Titus Mariae donum dat* Titus ger en present åt Maria. Dativformen av *Maria* heter *Mariae*.

Kasus **ackusativ** singularis av maskulina och feminina substantiv anges alltid med ändelsen *-m* (detta gäller samtliga deklinationer). Kasus ackusativ används för den satsdel som anger föremålet för predikatets verksamhet (ackusativobjektet): *Pia Mariam observat* Pia iakttar Maria. *Pia* är nominativ och *Mariam* ackusativ. Den som vill säga det omvända måste ändra på kasus: *Maria Piam observat* Maria iakttar Pia.

Observera slutligen att vissa latinska prepositioner alltid följs av ackusativ, t. ex. *ad* till och *post* efter, t. ex. *ad villam* till villan och *post cenam* efter måltiden.

Olikheten mellan nominativ och ackusativ finns även i svenskan för personliga pronomen, t. ex. 'jag' och 'du'. Orden 'flickan' och 'pojken' kan vara både subjekt och objekt, men 'jag' kan endast vara subjekt: det heter 'Jag iakttar flickan' men 'Flickan iakttar mig'.

Kasus **ablativ** följer efter vissa prepositioner, t. ex. *de* från och *cum* (tillsammans) med: *de villis* 'från villorna', *cum puellis* 'med flickorna'. Men ablativ utan preposition motsvarar ofta ett svenskt prepositionsuttryck. Vi återkommer till detta i kursens andra avdelning.

Böjningen av **villa** 'villa, lantgård' i alla kasus lyder som följer:

Singularis

Nominativ	villa
Genitiv	villae
Dativ	villae
Ackusativ	villam
Ablativ	villa

Pluralis

Nominativ	villae
Genitiv	villarum
Dativ/Ablativ	villis
Ackusativ	villas

Substantiv på *-a* är feminina om de inte – såsom i ett fåtal fall – betecknar betecknar manlig individ, t. ex. *nauta, ae* sjöman

Prepositioner med ackusativ

t. ex. *ad* till; *ante* framför;
apud hos; *inter* mellan;
per genom; *post* efter

med ablativ

t. ex. *a* (ej framför vokal), *ab* från,
av; *cum* (tillsammans) med; *de* från,
om; *e* (endast före konsonant), *ex*
ur, från; *pro* för, i stället för;
sine utan

Observera: *in* med ackusativ anger riktning: *in oppidum* till, in i staden,
in med ablativ anger befintlighet: *in oppido* i staden

Det finns i latinet inga prepositioner som styr dativ.

Latinska uttryck i ackusativ och ablativ

in memoriam	till minne(t)
per cápsulam	genom kapsel, dvs. genom brev eller på annat sätt
ad notam	till märke (rättesnöre), jfr taga ad notam = lägga på minnet och rätta sig efter
pro memoria	för minnet, minnesanteckning, jfr PM
in summa	sammanlagt (med ett ord)
pro forma	för formen(s skull)
in natura	i naturligt tillstånd (i form av naturaförmåner)
sine cura	utan bekymmer (en 'sinekur', en lättskött syssla)
deus ex máchina	en gud från teatermaskineriet (teaterterm) ung. 'en räddande ängel'
Hannibal ante portas	Hannibal framför portarna, dvs ett omedelbart hot

memória, ae F minne cura, ae F bekymmer	cápsula, ae F kapsel máchina, ae F maskin
--	--

Uppgift 5

Identifiera följande former av *rosa* F 'ros' genom att ange möjliga numerus och kusus för: a) *rosae* b) *rosis* c) *rosa* d) *rosam*

a)	b)	c)	d)

